

HASAN FEHMİ EFENDİ

fî keyfiyyeti îmânî Fir'avn. Firavun'un imanı konusunda Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin görüşünü savunmak üzere kaleme alınmıştır (son iki risâle için bk. *Osmanlı Müellifleri*, I, 216).

Hasan Fehmi Efendi'nin ayrıca on iki bölümden meydana gelen tamamlanmamış bir eseri, *Şerh 'alâ şalâti'l-feyziyye li's-Şeyhi'l-ekber* adlı basılmamış bir risâlesi, Arapça bir divançesi ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin bir münâcâtına tahmisi bulunduğu kaydedilmekte olup (a.g.e., a.y.) sonuncusu diğer bazı risâleleriyle birlikte yayımlanmıştır (İstanbul 1285).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, YEE, nr. 1170, Ks. 31; BA, İrade-Dahiliye, nr. 63332; Lutfî, *Târih*, XII, 7-8; Cevdet, *Ma'rûzât*, s. 228; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 599-601; *Osmanlı Müellifleri*, I, 216-217; Abdurrahman Şeref, *Târih Musâhabeleri*, İstanbul 1340, s. 306-307; Mehmed Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, İstanbul 1944, III, 142-143; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 204, 235; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972, s. 199-201; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dâ-rulfunûn Tarihçesine Giriş", *TTK Belleten*, LIV/210 (1990), s. 728-730; "Hasan Fehmi Efendi", *TA*, XIX, 12; B. Lewis, "Hasan Fehmi", *EF* (İng.), III, 250-251; Hayreddin Karaman, "Efgânî, Cemâleddin", *DİA*, X, 457.

MEHMET İPŞİRLİ – İLYAS ÇELEBİ

HASAN FEHMİ PAŞA

(1836-1910)

Osmanlı âlimi ve devlet adamı.

Batum'un Murâdiye kasabasında doğdu. Babası Hacıoğlu Şerif Molla'dır. Genç yaşta İstanbul'a giderek özel hocalardan Arapça, Farsça, Fransızca öğrendi ve hukuk tahsili gördü. 1858'de Tercüme Odası'na memur olarak girdi. Çeşitli ticaret mahkemelerinde üyelik yaptı. Aynı zamanda *Takvîm-i Ticâret* ve *Ceride-i Havâdis* gazetelerinde yazılar yazdı. 1868'de Ticaret Meclisi başkanlığına getirildiyse de Mahmud Nedim Paşa'nın sad-

Hasan
Fehmi
Paşa

razamlığı sırasında bu görevinden azledildi (1871). Bir süre dava vekilliği (avukatlık) yaptı. I. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'dan mebus seçildi (1877).

Meclis-i Meb'ûsan Başkanı Ahmed Vefik Paşa'nın hükûmetin bir sözcüsü gibi davranmasını şiddetle eleştiren Hasan Fehmi, mebusların serbestçe konuşmaları hususunda yaptığı çıkışlarla dikkati çekti. Meclisin ikinci yasama yılında Ahmed Vefik Paşa'nın yerine meclis başkanlığına seçilince meclis müzakerelerinde gündem dışı konuşmalara daha çok izin verdi. II. Abdülhamid'in meclisi tatil etmesinden sonra (13 Şubat 1878) Osmanlı-Rus Harbi dolayısıyla göç edenlere yardım etmek üzere padişahın başkanlığında kurulan komisyonda bir müddet başkan yardımcısı olarak çalıştı. Haziran-Kasım 1878 tarihleri arasında Hazine-i Hâssa nâzırlığı yaptı. Aynı zamanda kurucuları arasında yer aldığı Mekteb-i Hukuk'ta 1878-1881 yıllarında ticaret hukuku ve devletler hukuku dersleri verdi. Said Paşa'nın 1879'daki birinci ve 1880'deki ikinci başvekalâetinde Nâfia nâzırı olarak görev yaptı.

Hasan Fehmi Paşa 1881'de vezirlik rütbesine terfi ettirildi. Daha sonra Adliye nâzırlığına getirildi ve bu görevde iken Mısır meselesinin halli için fevkalâde memuriyetle Londra'ya gönderildi (29 Aralık 1884). 11 Mayıs 1890'da rûsûmat emini, 1892'de Aydın ve 1895'te Selânik valisi oldu. Daha sonra tekrar rûsûmat eminiğine ve ardından da Dîvân-ı Muhâsebât başkanlığına tayin edildi. 1897'de Yunan Savaşı'nın sona ermesi üzerine barış antlaşmasını imzalayacak heyete ikinci delege olarak katıldı.

II. Abdülhamid döneminde çeşitli görevlerde bulunmasına rağmen İttihatçılar'la da iyi ilişkiler içinde bulunan Hasan Fehmi Paşa, 1908 inkılâbından sonra kurulan kabinelerde iki defa Adliye nâzırlığına, bir defa Şûrâ-yı Devlet reisliğine ve Meclis-i A'yân üyeliğine getirildi. I ve II. Meşrutiyet dönemlerinde hizmet etmiş bir "yaşlı genç Türk" olarak saygı gördü. Edirnekapi'daki evinde vefat eden Hasan Fehmi Paşa, Lâleli'deki Kemalpaşa Mescidi yanında bulunan aile kabristanına defnedildi.

Eserleri. 1. *Telhis-i Hukûk-ı Düvel* (İstanbul 1300). Müellifin Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu derslerin bir özeti mahiyetindedir. Kitabın basıldıktan sonra zararlı bulunarak toplatıldığı ve kendisinin de takdir edildiği söylenir. Eser bir mukaddime, bir methal ve iki kısımdan oluş-

maktadır. Yazar mukaddimede eserin yazılış sebebini açıklamakta, dört bölümden oluşan methalde ise hukuk ilminin ve özellikle devletler hukukunun tarif ve taksimi, esasları, kaynakları ve tarihine dair bilgiler verilmektedir. Kitabın birinci kısmı "Hukûk-ı Sulh" ana başlığı altında yedi bölümden oluşmaktadır. Burada devletlerin hâkimiyet ve istiklâlleriyle eşitlikleri, mülki hakları, karşılıklı görevleri, aralarında çıkan anlaşmazlıkların hal şekli, antlaşmalar ve devletler özel hukuku gibi konular ele alınmaktadır. Osmanlı ülkesinde ecnebi imtiyazları konusu devletler özel hukuku bahsinde geniş şekilde incelenmektedir. İkinci kısım "Hukûk-ı Harb" ana başlığı altında dokuz bölümden meydana gelmektedir. Burada da savaşın sebepleri, ilânı ile hükümleri ve sonuçları, harbin meşrû ve gayri meşrû vasıtaları, savaşan taraflar arasındaki ilişkiler, tarafsızlık ve barış antlaşması gibi konular üzerinde durulmaktadır. Eserde bibliyografiya bulunmamakta, ancak mukaddimede kitaplarından faydalanan birkaç Batılı hukukçunun adı zikredilmektedir. 2. *Takrir ve lâyihası*. Hasan Fehmi Paşa, 26 Cemâziyelâhîr 1297 (5 Haziran 1880) tarihinde başvekalâet makamına bir takrirle ona ekli "Anadoluca l'mâlât-ı Umûmiyyeye Dâir Lâyiha" adlı bir rapor sundu. Takrirden, bir ülkede yollar ve limanlar yapılmadan arzu edilen ilerlemenin tasavvur bile edilemeyeceği vurgulanmakta ve bağındırlık hizmetlerinin yerine getirilmesi için tedbirler önerilmektedir. Bunların içinde en çok yabancı sermaye üzerinde durulmaktadır. Hasan Fehmi Paşa lâyihasına kısa bir girişle başlamakta ve burada ülkenin ulaşım durumunu özetlemektedir. Dört bölümden oluşan lâyihanın birinci bölümünde şose yolları ele alınmakta ve çeşitli yerleşim bölgeleri arasında yapılacak yollar hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde demiryollarından bahsedilmekte, İzmit'ten başlayarak Bağdat'ta son bulacak demiryolunun yapımı maliyetiyle birlikte anlatılmaktadır. Üçüncü bölüm, büyük limanlar ve iskelelerle barınma limanlarına ayrılmıştır. Trabzon'dan Beyrut'a kadar bütün liman ve iskeleler ele alınarak mev-

Hasan Fehmi
Paşa'nın
Kemalpaşa
Mescidi
haziresindeki
türbesi -
Lâleli /
İstanbul

cut durumları hakkında bilgi verilmekte ve yenilenmeleri halinde maliyetleri hesaplanmaktadır. Dördüncü bölümde ise bataklikların kurutulması ile elde edilecek araziler üzerinde durulmaktadır. Lâyihanın sonunda yapılacak bütün bu hizmetler için harcanması öngörülen masraflar cetveller halinde gösterilmektedir. Hasan Fehmi Paşa'nın lâyihasını incelemek üzere Nâfia nâzirliği sırasınca kendisinin de katıldığı bir komisyon oluşturuldu. Lâyihada belirtilen hususları takdirle karşılayan komisyon bunların uygulanması için Osmanlı anonim şirketleri kurulmasını kararlaştırdı; alınan kararlar bir mazbata ile hükümete bildirildi. Hükümet tarafından da benimsenen bu kararlar 7 Muharrem 1300 (18 Kasım 1882) tarihinde iradesi alınmak üzere padişaha arz edildi ve istimlâk kanununda değişiklik yapılarak *Vakit* gazetesinde ilân edildi. Ancak bu önemli teşebbüs sonuçsuz kaldı. Hasan Fehmi Paşa'nın tahrir ve lâyihası Celâl Dinçer tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan Fehmi Paşa, *Telhîs-i Hukûk-ı Düvel*, İstanbul 1300; a.mlf., "Anadoluca İmalât-ı Umumiyye Dâir Lâyiha" (nşr. Celâl Dincer), *TTK Belgeler*, V-VIII/9-12 (1971), s. 153-233; Cevdet Paşa, *Tezâkir 40-Tetimme*, Ankara 1967, s. 196, 274; *Osmanlı Müellifleri*, II, 155; İbnülemîn, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 457; a.mlf., *Son Sadrazamlar*, s. 669, 688, 1073, 1338, 1351, 1400; İbrahim Alaettin [Gövsâ], *Meşhur Adamlar*, İstanbul 1933-35, II, 479-480; a.mlf., *Türk Meşhurları*, s. 134; Mehmet Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, İstanbul 1948, bk. İndeks; R. Deveraux, *The First Ottoman Constitutional Period*, Baltimore 1963, s. 133, 159, 160-163, 164, 169, 182, 199, 204, 206-207, 208, 209, 236, 263, 271; Zekeriya Kurşun, *Küçük Said Paşa: Siyasî Hayatı, İcraatı ve Fikirleri 1838-1914* (doktora tezi, 1991, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 35, 38-39; "Hasan Fehmi Paşa", *TA*, XIX, 12-13; R. H. Davison, "Hasan Fehmi", *EP* (İng.), III, 249-250.

CEVDET KÜÇÜK

HASAN HABENNEKE el-MEYDÂNİ

(حسن حَبْنَكَة المَيْدَانِي)

(ö. 1978)

Suriyeli âlim ve eğitimci.

1327 (1909) yılı dolaylarında Dimaşk'ta doğdu. Babasının adı Merzûk'tur. Aileden gelen Habenneke lakabı yanında doğup büyüdüğü Meydan mahallesinden dolayı Meydânî nisbesiyle de anılır; daha sonra ailesi de bu nisbe ile tanındı. Hasan Habenneke, ilkokulu bitirdikten sonra Tâlib Heykel ve Abdülkâdir el-Eşheb'den

gramer ve fıkıh dersleri aldı. Daha sonra Mahmûd el-Attâr, Emîn Süveyd, Ahmed el-Attâr, Abdülkâdir el-İskenderânî, Saîd Bidlîs, Atâ el-Kesem ve Muhammed Bedreddin el-Hasenî'den fıkıh ve usûl-i fıkıh, kelâm, mantık, felsefe, gramer, belâgat ve edebiyat okudu; öğrenimi sırasında hoca kalfalığı da yaptı. Dimaşk'ın önde gelen âlimlerinden Ali ed-Dakr ile tanıştı ve onun kurmuş olduğu el-Cem'iyetü'l-garrâ adlı özel eğitim kuruluşunda görev aldı. Bu cemiyette çalıştığı süre içinde, aralarında Suriye'deki İslâmî hareketin önderlerinden Abdülkerim er-Rifâî, ünlü eğitimci Abdurrahman et-Tayyibî ez-Zu'bî, bilhassa siyer ve tarih alanlarındaki yetmişliğiyle tanınan Nâyif el-Abbas, Harran bölgesinde ilmiyle şöhret kazanan Abdülazîz Ebû Zeyd, Şâfiî fıkhrının üstadı olarak bilinen Ahmed el-Basravî, ünlü hatip Abdürreûf Ebû Tavk, Arap dili ve edebiyatı uzmanı Abdülganî ed-Dakr'ın da bulunduğu birçok ilim adamı yetiştirdi.

el-Cem'iyetü'l-garrâ'dan ayrıldıktan sonra da aynı yöndeki faaliyetlerini sürdüren Hasan Habenneke, geleneksel ilimlerdeki dirayeti yanında uyguladığı başarılı öğretim metotları sayesinde ders halkalarını âdeta bir cazibe merkezi haline getirmiş, Suriyeli gençlerin yanında başka ülkelerden gelen gençlere de bir yandan ders verirken bir yandan da onların geçimini sağlamaya çalışmıştır. İçlerinde kardeşi Sâdık Habenneke, daha sonra babasının ders halkalarını devam ettiren ve halen Suudi Arabistan Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapan oğlu Abdurrahman Habenneke, Suriye'nin şeyhülkurrâsı Hüseyin Hattâb, üçü de âlim ve eğitimci olan Muhammed el-Ferrâ, Muhammed Hayr el-Ulbî ve Mustafa et-Türkmânî, Dimaşk Üniversitesi Şeriat Fakültesi ile Suudi Arabistan'daki çeşitli fakültelerde uzun yıllar öğretim üyeliği yapmış olan Mustafa el-Han, öğretim faali-

yetleri yanında Arap Birliği'nin çeşitli kademelerinde çalışan Mahmûd el-Mardî-nî, Hüseyin Hattâb'ın vefatından sonra Suriye şeyhülkurrâlığı unvanını alan Muhammed Kerim Râcih, tanınmış yazar Ramazan el-Bûtî, Suudi Arabistan'da İmam Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nde pedagoji öğretim üyeliği yapan Mikdad Yalçın, Hasan Habenneke'nin ders halkalarından yetişmiş simalardan bazılarıdır.

Hasan Habenneke, ayrıca okullar açıp bunları finanse eden hayır cemiyetleri kurmak suretiyle geleneksel ilimlerin yaşatılması ve geliştirilmesi için çalıştı. Erkek öğrenciler için kurduğu İslâmî İrşad Enstitüsü'nde Arapça ve dinî ilimlerin yanında bazı modern bilimlerde öğretilmekteydi. Öğrencilerin bütün masraflarının karşılandığı bu enstitüde 1949 yılından itibaren çok sayıda Türk öğrenci de okudu. Habenneke kızlar için de aynı mahiyette bir enstitü kurdu; müderrislik ve hatipliğini yürüttüğü Mercek Camii'ne bağlı olarak İslâmî İrşad Enstitüsü'nü de hizmete soktu.

Habenneke, yoksullara hizmet vermek üzere Hayırlı Faaliyetler Ailesi adıyla bir dernek kurmuş, sağladığı maddî kaynaklar sayesinde bu tür derneklerin sayısını çoğaltmıştır. Ayrıca cami ve mescidler inşa ettirmiş olup bunların sonuncusu Meydan mahallesinin batı kısmındaki Hasan Camii'dir. Bütün bunların yanında onun evi de çeşitli ihtilâfların çözüme bağlandığı bir sosyal kurum işlevi görmektedir.

Devrinin ilim çevreleriyle de yakın ilişkiler kuran Hasan Habenneke Suriye Âlimler Birliği'nin önce genel sekreterliğini, ardından başkan yardımcılığını yürüttü. Bu birliğin dağılmasından sonra ilim adamları arasındaki ilişkileri şahsî gayretleriyle devam ettirmeye çalıştı. Daha sonra Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî'ye üye seçildi.

1926'da Suriye halkının Fransız işgaline karşı başlattığı bağımsızlık mücadelesine etkin şekilde katılan Meydânî, Fransızlar'ın ülkede uygulamaya kalkıştıkları medenî hukuku reddederek Suriye halkının dinî-millî gerçeklerine uygun yeni bir taslak hazırladı. Fransızlar, sosyal bir direniş hareketinin başlamasından kaygı duyarak bu teşebbüslerinden vazgeçtiler. Habenneke, Baas yönetiminin takip ettiği rejimin İslâmî esaslarla bağdaşmayan bir diktatörlük olduğunu savundu; böylece Suriye yönetimiyle Meydânî ailesi arasında bugüne kadar devam eden bir sürtüşme başladı. Yönetim, 1967 Arap-İsrail savaşının patlak vermesi sırasında

Hasan
Habenneke
el-Meydânî